

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 68, 2014, pp 54--82

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Janne Lindqvist, Uppsala University.

Title "A Syllogistic of Emotion. The Enthymematic Structure of Aristotle's Analysis of Pathos" [Känslans syllogistik. Den enthymematiska strukturen i Aristoteles analys av pathos].

Abstract Aristotle's concept of the enthymeme has traditionally been perceived as a form of argument in a fairly strict sense and so associated primarily with only one of the three rhetorical modes of proof, *logos*. The relation between the enthymeme and the other two modes of rhetorical proofs, *pathos* and *ethos*, has with few exceptions been perceived as problematic – if ever discussed at all. Through a rereading of Aristotle's analysis of *pathos* in the second book of the *Rhetoric*, this article argues that the evoking or control of the *pathos* of the audience is consistently represented as a threepartite structure resembling, but not identical with, the syllogism. As a consequence of this widening of the concept some of the previously perceived inconsistencies in the *Rhetoric* can be resolved – such as the seemingly incompatible criticism of earlier handbooks' focus on the manipulation of the emotions of the judges in the first book and the detailed analysis of *pathos* in the second. While the proposed interpretation bears some resemblance to earlier attempts made by William Grimaldi, Antoine Braet and William Fortenbaugh, the text argues that it also differs in important respects, thereby avoiding some of the problems connected with these earlier interpretations.

Keywords Aristotle, enthymeme, *pathos*, *pistis*, emotion, syllogism.

Janne Lindqvist är universitetslektor i retorik och FD i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Han är författare till bland annat Klassisk litteratur för vår tid (2008) och har skrivit introduktionerna till de svenska översättningarna av Aristoteles Retoriken (2012) och den anonyma Dissoi logoi (2013).

E-mail: janne.lindqvist@littvet.uu.se

Janne Lindqvist:

Känslans syllogistik

Den enthymematiska strukturen i Aristoteles analys av pathos

Det tycks gömma sig en allvarlig motsägelse i Aristoteles *Retoriken*. Å ena sidan framhåller han att retorisk övertygelse alltid är beroende av *tre* övertalningsmedel: *ethos*, *logos* och *pathos*. Å andra sidan hävdar han att retorikens "själva kropp" är *enthymemet* – "ett slags syllogism" som brukar förknippas endast med *ett* av de tre övertalningsmedlen: *logos*. Denna artikel tar sin utgångspunkt i en nyläsning av analysen av pathos i *Retorikens* andra bok, och argumenterar för att motsägelsen i själva verket bara är skenbar, och beror på en missuppfattning av begreppet *enthymem*. Det visar sig nämligen vid en noggrannare läsning att även pathos framställs som resultatet av en diskursiv struktur som visserligen inte uppfyller kriterierna på en regelrätt syllogism, men som stämmer mycket väl med Aristoteles påståenden om vad som utmärker ett *enthymem*.

I det allra första kapitlet i *Retoriken* kritiserar Aristoteles äldre handböcker i ämnet för att de ingenting säger "om enthymemer (*enthymema*), vilka ju är övertalningens (*pistis*) själva kropp".¹ Redan inledningsvis placeras därmed *enthymemet* i centrum för den retoriska teorin, samma plats som syllogismen upp-

1 Aristoteles, *Retoriken*, 1354a (1.1.3). Här och i det följande citerar jag Akujärvis svenska översättning om inte annat anges, det vill säga Aristoteles *Retoriken*, övers. Johanna Akujärvi (Ödåkra: Retorikförlaget, 2012). Enligt sedvanan för hänvisningar till klassiska texter anger jag i först hävdvunnen (Bekker-) paginering och därefter inom parentes bok, kapitel

tar i Aristoteles logik.² Lite senare inskräp och förtydligar han sin kritik av de tidigare handboks författarna:

De förklarar inget om de övertalningsmedel (*pistis*) som hör till konsten, det vill säga hur man kan bli skicklig i bruket av entymemer.³

De övertygelsemedel⁴ ”som hör till konsten”, de tre *pisteis entechnoi*, utgör som bekant talarens förmåga att visa att hon har en pålitlig karaktär, att argumentera rationellt, samt att väcka publikens känslor – det vi vanligen brukar beteckna med termerna *ethos*, *logos* och *pathos*. Och Aristoteles menar alltså i den citerade passagen att det endast är genom att bli skicklig på att använda entymem som en talare kan lära sig att hantera alla dessa tre övertygelsemedel. Eller snarare: bruket av entymem är samma⁵ sak som de övertygelsemedel som hör till konsten. Att entymemet är kärnan i samtliga de tre kategorierna *ethos*, *logos* och *pathos* sägs alltså uttryckligen redan i *Retorikens* inledning.

Men det precisa förhållandet mellan entymemet och de övertygelsemedel som

och stycke. I min egen text har jag dock valt att – i motsats till Akujärvi – använda en omarkerad pluralisform ”entymem”, i analogi med andra liknande låneord, exempelvis ”problem”, ”modem”, ”fonem”, ”eksem” och ”teorem”. För den grekiska originaltexten har jag använt Freeses utgåva med engelsk parallelltext, alltså Aristoteles *The “Art” of Rhetoric*, transl. John Henry Freese, i *Aristotle XXII* (The Loeb Classical Library 193, red. Jeffrey Henderson, London: Heinemann, 1926).

- 2 Redan i portalverket för den moderna receptionen för *Retoriken*, Edward Meredith Copes introduktion och kommentar till texten från 1867, framhålls entymemets centrala betydelse för Aristoteles retorikuppfattning – fastän hans tolkning skiljer sig avsevärt från den jag ska presentera här; se Edward Meredith Cope, *An Introduction to Aristotle’s Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices* (London & Cambridge: MacMillan & Company, 1867), 136. En sådan grundförståelse av begreppets vikt har varit rådande i forskningen sedan dess. För den explicita jämförelsen med logiken, se Michael D. Bybee, ”Logic in Rhetoric — and Vice Versa”, *Philosophy & Rhetoric* 26 (1993), 178.
- 3 *Retoriken*, 1354b (1.1.9).
- 4 I motsats till Aristotelesöversättaren Johanna Akujärvi använder jag alltså i det följande termen ”övertygelsemedel” för Aristoteles ”pistis”. Hennes översättning ”övertalningsmedel” innebär enligt min mening att det manipulativa i begreppet överbetonas. I motsats till henne uppfattar jag dessutom inte övertygelsemedel som nämnvärt mycket ”klumpigare” (23) än övertalningsmedel. Övertygelsemedel – som bättre fångar begreppets innebörd – förekommer också redan tidigt i litteraturen, exempelvis i Hans Larsson ”Aristoteles contra Platon”, *Athena. Bilder ur den hellenska kulturvärlden*, (Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1917), 219. Den språkligt sett mindre otympliga termen ”bevismedel” förekommer också, men Akujärvi har – helt riktigt – påpekat att den termen istället ger ett alltför ”statiskt, fast och säkert” intryck och att ”[k]änslor och karaktär inte är bevis” (Akujärvi, ”Inledning”, 23). Att termen *pistis* också kan stå för ”tro” eller ”tillit” tematiseras i Henry Cöster ”Retorik mellan logik och metafysik”, *Retorik och samhälle. Minnesrapport från ett nordiskt symposium om ”Retorik i samhällsplanering och offentlighet”* 2-6 december 1991, red. José Luis Ramirez, (Nordiska institutet för samhällsplanering rapport 1995:2, Nordplan: Stockholm, 1995), 27-34.
- 5 Den grekiska fras som Akujärvi översätter med ”det vill säga” i den ovan citerade passagen motsvaras av grekiskans *toutou d’estin*, vilket mer precist bör förstås som ”detta är” eller motsvarande engelskans ”that is”. Aristoteles sätter alltså närmast ett likhetstecken mellan ”bruket av entymemer” och ”de övertalningsmedel som hör till konsten”.

hör till konsten är långt ifrån entydigt och klart i Aristoteles text. Att detta textens mest centrala begrepp inte ges någon egentlig definition är (ö-)känt – och naturligtvis en viktig orsak till oklarheten härvidlag.⁶ De allra flesta sentida uttolkare har också behandlat det aristoteliska enthymemet som en form för argumentation i inskränkt bemärkelse, alltså en slutledningsform som framförallt berör övertalningens argumentativa aspekter: som endast handlar om *logos*.⁷ Sådana tolkningar kan till viss del legitimeras genom hänvisningar till Aristoteles text: Aristoteles kritik av den äldre handbokstraditionen tar ju bland annat sin utgångspunkt i att den koncentrerat sig vid tekniker för att väcka ”medlidande, vrede och liknande själsliga känslor” som inte har ”med saken att göra, utan vänder sig till domaren”.⁸ Men en sådan tolkning är inte helt lätt att förena med den ganska entydiga formuleringen om att enthymemet gäller alla tre *pisteis entechnoi* som citerades här ovanför. Förvirringen slutar dock inte där: Den synbara kritiken mot att manipulera publikens känslor är också svår att förena med de långa partier i *Retorikens* andra bok som behandlar tekniker för att göra just detta.⁹

Problemet med hur begreppet *enthymem* ska förstås är dessutom i sig det antagligen mest omdebatterade i Aristoteles text, och det får konsekvenser inte bara för hur vi tolkar Aristoteles uppfattning om retoriska argument som sådana – och i synnerhet vilken roll känslorna kan tillåtas spela i en argumentation¹⁰ – utan också för hur vi ser på frågan om hur enhetlig eller splittrad texten är i sig själv. Som Andrea Lunsford och Lisa S. Ede påpekat: ”[M]ycket av den förvirring som omger *Retoriken* kan spåras till en otillräcklig förståelse av de aristoteliska övertalningsmedlens karaktär och deras inbördes samband.”¹¹ Många uttolkare har också velat se dessa synbara inkonsekvenser som resultat av att texten i själva verket är ett lapp-täcke av flera olika texter eller textlager, författade vid skilda tidpunkter – kanske rentav med skilda upphovsmän.¹²

Syfte

I följande artikel vill jag föreslå att de tekniker som beskrivs för att väcka känslor i Aristoteles *Retoriken* alla har en struktur som skulle kunna betecknas som *enthymematisk*, och att en sådan struktur alltså både ligger till grund för beskrivningen av de enskilda känslorna (*pathoi*) i textens andra bok och för diskussionen om språklig

6 Jämför Thomas Conley, “The Enthymeme in Perspective”, *Quarterly Journal of Speech*, vol 70 (1984), 169-172.

7 Även i detta avseende kan det sägas att Copes tolkning har bildat skola (den som framförs i Cope, *An Introduction to Aristotle's Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices*, 136). Fler referenser ges nedan.

8 *Retoriken*, 1354a (1.1.3).

9 *Retoriken* 1377b-1388b (2.1.1-2.11.7).

10 J.H. McBurney, “The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory”, *Speech Monographs* 3 (1936), 62.

11 Andrea A. Lunsford & Lisa Ede, ”Om distinktioner mellan klassisk och modern retorik”, *Rhetorica Scandinavica* nr. 68 (2014), 21.

12 För en introduktion till problematiken se Akujärvi, ”Inledning”, 12-15.

stil (*lexis*) och framförande (*hypokrisis*) i dess tredje bok. Mycket förenklat uttryckt vill jag visa *hur* Aristoteles enthymem bildar grundstrukturen för hans diskussion om pathos – inte endast för den om logos. Härav följer det att min framställning kan betraktas som ett argument för att texten som helhet är både enhetlig och sammanhållen. I förlängningen innebär det också att flera andra av textens problematiska begrepp – kanske i synnerhet *topos* – skulle behöva omtolkas.¹³

Mitt försök är inte det allra första i sitt slag.¹⁴ Det finns inte plats här att ge en detaljerad beskrivning av den långa och komplexa debatten om dessa frågor,¹⁵ men jag kommer att försöka visa hur mitt förslag skiljer sig från några berömda tidigare tolkningar som i vissa avseenden liknar min – framlagda av James H. McBurney, William W. Fortenbaugh, William Grimaldi, Antoine Braet och Jeffrey Walker.¹⁶ Jag kommer dessutom att argumentera för att min tolkning undviker några av de problem och inkonsekvenser som äldre tolkningar – i synnerhet Grimaldis – dragits med, och som pekats ut av bland andra Jakob Wisse.¹⁷

Det bör påpekas att min framställning inte är filologisk i ordets strikta betydelse. Min utgångspunkt är inte en undersökning av termen *enthymem*. Sådana undersökningar finns det flera av.¹⁸ Men samtidigt är det i och för sig värt att påminna om att det också *finns* goda filologiska – eller snarare etymologiska – skäl för att utföra en undersökning av det slag som följer.¹⁹

Det är inte heller mitt primära syfte att undersöka Aristoteles behandling av

- 13 På så sätt, fastän våra slutsatser är olika, är mitt projekt alltså analogt med det som på svensk botten drivits i flera texter av Maria Wolrath Söderberg, exempelvis Maria Wolrath Söderberg, "Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer", *Rhetorica Scandinavica* nr 53 (2010), särskilt 37, och Maria Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare. Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, Örebro Studies in Rhetoric 7, Södertörn Doctoral Dissertations 70, diss. Örebro (Ödåkra: Retorikförlaget, 2012), särskilt 56-66, se vidare nedan.
- 14 En svenskspråkig översiktlig redogörelse för flera av dessa försök finns i Wolrath Söderberg, "Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer", 45-49. Hon hävdar här också uttryckligen att enthymemet "inkluderar pathos och ethos" (45).
- 15 Kraus framhåller också att "Die [...] mögliche Verbindung zum Enthymem wird freilich in der Forschung kontrovers beurteilt" (Manfred Kraus, "Pathos", i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* band 6, red. Gert Ueding (Tübingen, Darmstadt: Niemeyer, 2003), spalt 693).
- 16 William W. Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, second edition (London: Gerald Duckworth & co., 2002); William M. A. Grimaldi, *Aristotle Rhetoric I. A Commentary* (New York: Fordham University Press, 1980) & William M. A. Grimaldi *Aristotle Rhetoric II. A Commentary*, New York: Fordham University Press, 1989; Antoine C. Braet, "Ethos, Pathos and Logos in Aristotle's Rhetoric: A Re-Examination", *Argumentation* 3 (1992), 307-320; Jeffrey Walker, "Pathos and Katharsis in 'Aristotelian' Rhetoric: Some implications", i *Rereading Aristotle's Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Waltzer (Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000).
- 17 Jakob Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero* (Amsterdam: Adolph M. Hackert Publisher, 1989).
- 18 Ett exempel är Conley, "The Enthymeme in Perspective".
- 19 Miller & Bee hävdar exempelvis, på filologisk grund, att det finns en "affective component inherent in the enthymeme", Arthur B. Miller, & John D. Bee. "Enthymeme: Body and soul", *Philosophy & Rhetoric* 5 (1972), 201.

känslorna eller enthememet på ett generellt plan, att placera in dem i hans övergripande filosofiska projekt. Sådana undersökningar finns det också flera av.²⁰ I motsats till en filolog eller idéhistoriker är jag en retoriker, som vill förstå *Retoriken* som ett försök att analysera och lära ut offentlig talekonst. Mitt mål är alltså att *rekonstruera* den svåra texten på ett sätt som gör att den blir meningsfull som helhet, och som därvidlag tar hänsyn till *hela* den bevarade texten så som den föreligger som en enhet. Detta betyder rentav att mitt primära mål inte är att nå en förståelse av vad Aristoteles sa eller ville säga, utan snarare att presentera en sammanhängande, trovärdig och användbar tolkning av texten. Däremot hoppas jag naturligtvis att denna läsning också kommer att vara användbar för såväl idéhistoriker som filologer.

Därför tar jag min utgångspunkt i en studie av *Retoriken* själv, mer precist i en studie av diskussionen om känslor, och *inte* i en noggrann analys av begreppet enthememet, fastän min tolkning naturligtvis förutsätter en grundläggande förståelse för denna term.

Allra först vill jag därför mycket kortfattat presentera – märk väl att jag inte säger ”definiera”, utan *presentera* – de två viktigaste begreppen i min undersökning, *enthememet* och *pathos*. Jag hoppas att läsaren kommer att känna igen beskrivningarna som de gånge handboksmässiga. Samtidigt kommer jag emellertid att peka ut några av problemen med de vanliga tolkningarna av begreppen.

Två problematiska begrepp: enthememet och pathos

Enligt *Retorikens* inledande kapitel är enthememet alltså övertalningens viktigaste och mest centrala begrepp, dess *soma* eller ’kropp’ som mer än alla andra ”hör till konsten” – men ett begrepp som tidigare handboks författare försummat eftersom de koncentrerat sig på ”bisaker”, som ”[f]örtal, medlidande, vrede och liknande själsliga känslor” som inte har ”med saken att göra”.²¹ Men fastän Aristoteles vid fle-

20 Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics* och William M. A. Grimaldi “Studies in the Philosophy of Aristotle’s Rhetoric”, i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998) – ursprungligen publicerad 1972 – är exempel på den förstnämnda typen av försök, men se även Brad McAdon, ”Rhetoric is a Counterpart of Dialectic”, *Philosophy and Rhetoric* 34 (2001) *passim* och andra referenser nedan). Christopher Lyle Johnstone, “An Aristotelian Trilogy: Ethics, Rhetoric, Politics, and the Search for Moral Truth”, *Philosophy and Rhetoric* 13 (1980) och Alan Brinton “Pathos and the ‘Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, *History of Philosophy Quarterly* 5 (1988) är exempel på den senare. Garver diskuterar fördelarna (och nackdelarna) med den senare typen i Eugene Garver, *Aristotle’s Rhetoric. An Art of Character* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1994) och Eugene Garver, “The Contemporary Irrelevance of Aristotle’s Practical Reason” i *Rereading Aristotle’s Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Walzter (Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000), *passim*. Bland de moderna filosofer som på olika sätt pekat på starka förbindelser mellan Aristoteles begrepp om pathos och logos bör kanske främst nämnas Martin Heidegger, fastän hans perspektiv är ett annat än mitt, se exempelvis Marjolein Oele, “Heidegger’s Reading of Aristotle’s Concept of Pathos”, i *Philosophy*, Paper 18 (SF, Cal.: University of San Francisco, 2012), <http://repository.usfca.edu/phil/18> (nedladdat 2014.05.14).

21 *Retoriken* 1354a (1.1.4). Min tolkning här står i skuld till Grimaldi, som argumenterat för

ra tillfällen diskuterar enthymemet i *Retoriken* ges begreppet aldrig någon formell definition.²² Det är, skriver han endast, "ett slags syllogism".²³ Termen *sullogismos* kunde användas för 'slutledning' i ganska vardaglig bemärkelse, men just Aristoteles använde den ofta i en mer formaliserad betydelse om logiska slutledningar bestående av två premisser som leder till en ovedersäglig logisk slutsats.²⁴ Det ständigt återkommande exemplet är det följande:

Alla människor är dödliga

Sokrates är en människa

Alltså: Sokrates är en människa

Exemplet utgör närmare bestämt vad som brukar kallas en "kategorisk syllogism". Ytterligare en variant – som i viss nyare forskning har framhållits som den mer aktuella när det gäller just *Retoriken* – är den så kallade "hypotetiska syllogismen".²⁵ Den består av ett villkorspåstående kombinerat med ett sakpåstående som leder till en slutsats, som i följande exempel:

Om det regnar så blir marken blöt

Det regnar

Alltså blir marken blöt

Men oavsett hur vi förstår termen: enthymemet är ingen vanlig syllogism. Vanligen är det två särskiljande egenskaper som brukar framhållas för att skilja enthymemet från syllogismen.²⁶ Den första – baserad på skilda passager i *Retoriken* och andra av

att Aristoteles med sina påpekanden egentligen *inte* menar att en studie av känslor som sådana inte borde inkluderas i en framställning om retorik, utan endast vill framhålla att tidigare tolkningar uteslutande fokuserat på detta och därmed försummat enthymemet (Grimaldi, *Aristotle Rhetoric I. A Commentary*, 8). En likartad ståndpunkt framförs i Lawrence D. Green "Pathos", *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (Oxford: Oxford University Press, 2001), 557. En avvikande tolkning av passagen framförs i P. Albert. Duhamel, "The Function of Rhetoric as Effective Expression", *Journal of the History of Ideas* 10 (1949), 351.

22 Jämför Conley, "The Enthymeme in Perspective", 169-172.

23 *Retoriken* 1355a (1.1.11).

24 Naturligtvis finns det motstridiga uppfattningar om vad Aristoteles egentligen menade med termen *sullogismos* i *Retoriken*, se Sally Raphael, "Rhetoric, Dialectic, and Syllogistic Argument: Aristotle's Position in Rhetoric I-II", i *Aristotle. Critical Assessments. Vol IV. Politics, Rhetoric and Aesthetics*, red. Lloyd P. Gerson (London & New York: Routledge, 1999) för en någorlunda färsk filosofisk undersökning. Men för mitt föreliggande syfte är den korta förklaringen ovan tillräcklig.

25 Paul Slomkowski, *Aristotle's Topics*, *Philosophia antiqua* 74. Leiden: Brill, 1997, 43-67. För en diskussion om olika typer av syllogismer – och framförallt om faran med (den vanliga tendensen bland retoriker) att reducera begreppet till att endast beteckna den kategoriska varianten, se Bybee, "Logic in Rhetoric — and Vice Versa", 178-182, fastän hans slutsatser inte helt överensstämmer med Slomkowskis.

26 Skandinaviska introduktioner till (framförallt) dessa två traditionella enthymemtolkningar återfinns i Anders Sigrell, *Att övertyga mellan raderna – en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*, diss., 2 utgåvan (Åstorp: Retorikförlaget, 2001), 261-296; Wolrath Söderberg, "Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller menings-skapande processer", 38-45, Tormod Eide, *Retorisk leksikon*, Oslo: Universitetsforlaget

Aristoteles texter – går ut på att ett enthymem är en syllogism som baseras på *troliga* eller endast *sannolika* premisser snarare än på de i absolut mening *sanna* premisserna i en regelrätt syllogism.²⁷ Ett problem med denna uppfattning är att Aristoteles i sin avhandling om dialektik, *Topiken*, faktiskt upprättar en distinktion mellan två olika typer av syllogismer: den *demonstrativa* syllogismen, som motsvarar den beskrivning vi har gett här ovan, och den *dialektiska* syllogismen, som utmärks just av att den tar sin utgångspunkt i det endast sannolika eller troliga.²⁸ Det betyder att det inte räcker att säga att ett enthymem, till skillnad från syllogismer, endast bygger på troliga premisser eftersom just detta karakteristikum redan är vad som utmärker en specifik typ av syllogism. Vad vi står med är alltså *tre* typer av slutledningsformer i vid bemärkelse: demonstrativa syllogismer, dialektiska syllogismer och enthymem.²⁹ Och att en slutledning bygger på endast trovärdiga eller sannolika premisser kan alltså inte ses som enthymemets *differentia*.³⁰

Den andra gängse tolkningen av termen går ut på att enthymemet saknar eller underförstår en eller fler av premisserna – eller slutledningen.³¹ Även denna förkla-

(1990), 102 och Anders Eriksson, *Traditions as Rhetorical Proof. Pauline Argumentation in 1 Corinthians* (diss. Lund, Stockholm: Coniectanea Biblica, New Testament Series 29, Almqvist & Wiksell International, 1998), 41-42.

- 27 För en noggrann diskussion om enthymemet i denna traditionella tolkning se Edward H. Madden, "The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics", *The Philosophical Review* 61 (1952), 373-375. Jämför Christopher Lyle Johnstone, "Enthymeme", *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (Oxford: Oxford University Press, 2001), 247-250; Manfred Kraus, "Enthymem", i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* band 2, red. Gert Ueding (Tübingen, Darmstadt: Niemeyer, 2001) spalt 1198; James Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies* (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2001), 205-209; Jeffrey Walker, "The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme", *College English* 56 (1994), 46, och Conley, "The Enthymeme in Perspective", särskilt 169.
- 28 Aristoteles, *Topica*, 100a18-100b18 (1.1). Se vidare McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", 54.
- 29 Dessa kan i sin tur förbindas med de tre "separate but interrelated methodologies for knowing and persuading" som McBurney urskiljer i sin inflytelserika "The place of the Enthymeme in Rhetorical Theory": "scientific demonstration, dialectic and rhetoric" (52).
- 30 Conley föreslår, men utan att ge något stöd för sin uppfattning att en skillnad mellan dialektiska syllogismer och enthymem är att de förstnämnda utgår från universella försant-hållanden medan de senare utgår från partikulära sådana (Conley, "The Enthymeme in Perspective", 14). En mindre kategorisk men liknande uppfattning (att retoriken i praktiken – men inte i teorin – handlar om det enskilda fallet, medan dialektiken behandlar mer universella frågor) framförs hos Cope, *An Introduction to Aristotle's Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices*, 9; dock även här utan direkta stöd i texten. Stöd för en likartad uppdelning skulle möjligen kunna hämtas i Aristoteles diskussioner om skillnaden mellan judiciell retorik och deliberativ (lagstiftande) retorik – men observera då att skillnaden egentligen inte handlar om distinktionen mellan retorik och dialektik utan mellan två retoriska genrer (se *Retoriken* 1.1.7; 1354b). Conleys tolkning skulle i vilket fall som helst inte rasera den förstälse av frammanandet av pathos som jag presenterar här.
- 31 För utförligare diskussioner se exempelvis Kraus, "Enthymem", spalt 1198-1199; Madden, "The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics", 373-375; Johnstone, "Enthymeme", Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, 205-209; Walker, "The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme", 46; Eriksson, *Traditions as Rhetorical Proof. Pauline Argumentation in 1 Corinthians*, 41-42 och

ring har dock utsatts för kritik, bland annat för att Aristoteles inte säger att alla enthymem är av detta slag, bara att de *kan* vara det.³² Dessutom har det noterats att Aristoteles även i *Topiken* ofta nöjer sig med att beskriva endast syllogismernas översats – och att han sålunda även tycks tänka sig att dialektiska syllogismer kan låta någon eller några av syllogismens led vara outtalade.³³ Inte heller detta kan alltså ses som något som definitivt särskiljer enthymemet från den dialektiska syllogismen. Om enthymemet verkligen ska kunna separeras från den dialektiska syllogismen måste den alltså ha ytterligare någon särskiljande egenskap. Vi återkommer till detta problem senare i artikeln.

Bland de traditionella tolkningarna återkommer varianter som betonar olika aspekter av de två tolkningar som beskrivits här ovan. Det gäller, med några få undantag, inte minst i skandinavisk forskning och handbokslitteratur.³⁴ Men en sak

Conley, "The Enthymeme in Perspective". I Bitzers berömda tolkning innebär detta att "enthymemes occur only when speaker and audience jointly produce them"; se Lloyd F. Bitzer, "Aristotle's Enthymeme Revisited", i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998), 179-191.

32 Se exempelvis McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", 66-68 och Madden, "The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics", 370.

33 Slomkowski, *Aristotle's Topics*, 133.

34 Hos i övrigt så skilda forskare som Tormod Eide, José Ramirez, Jens E. Kjeldsen, Christian Kock och Anders Sigrell, aktualiseras (mer eller mindre utförligt) exempelvis olika varianter av ett enthymembegrepp där det centrala är att enthymemet bygger på endast sannolika premisser eller ofta utesluter eller underförstår något av argumentens led (även om ingen av dem därmed utesluter en vidare enthymemförståelse). Ramirez beskriver enthymemet som "det problematiska resonemangets huvudform" och ger exempel som går i linje med de ovan nämnda definitionerna i José Luis Ramirez, *Skapande mening 1. En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*, avhandling 13:2 (diss., Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering, 1995), 255. Kjeldsens begrepp om ett "visuellt enthymem" utmärks just av att bilder betraktas som ett slags argumentationsform med premisser som är endast "sansylldige" och som "kan [...] udelades" – exempelvis i Jens E. Kjeldsen, "Billeders retorik", i *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klujeff & Hanne Roer (København: Hans Reitzels, 2006), 169. Hos Sigrell är det framförallt de underförstådda inslagen i enthymemet som fokuseras, fast han också nämner att det "utifrån en sofistisk uppfattning" (inte en aristotelisk, väl att märka) är möjligt att uppfatta pathos (och ethos) som "premissar i deduktivt giltiga slutledningar" (Sigrell, *Att övertyga mellan raderna – en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*, 275). Hos Christian Kock spelar begreppet *enthymem* vanligen en tillbakadragen roll, men det förekommer någon gång – och då framhålls framförallt hur enthymem är en slutledningsform som baseras på sådant som redan finns "i folks sind" – och därför kan vara underförstått, även om han påpekar att detta karaktistikum "er icke det centrale"; se Christian. Kock, *Ordets magt. Retorisk tænkning der holder. 1. Før 1900*, Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2012, 52. Sigrell visar också att varianter av de två traditionella enthymemförståelserna dominerar i svenskspråkiga retorikhandböcker (Sigrell, *Att övertyga mellan raderna – en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*, 262). Øivind Andersen framhåller mycket starkt en enthymemtolkning som bygger på att någon av premisserna är utesluten, Øivind Andersen. *I retorikkens hage* (4 utgåvan, Oslo: Universitetsforlaget, 2004) 148. Se även Eide, *Retorisk leksikon*, 101. Två skandinaviska undantag till det ovanstående förtjänar att nämnas: Jonas Gabrielsen har i olika sammanhang framhållit enthymemets essentiella förbindelse med topiken, se Jonas Gabrielsen "Retorisk argumentationsteori i et topisk perspektiv", *Rhetorica Scandinavica* 9 (1999), 30-39 och Jonas Gabrielsen, *Topik. Ekskursjoner i retorikkens toposlære* (diss.,

förenar ändå dem alla: uppfattningen att enthymemet är ett slags argument, ett slags logisk demonstration; enthymem uppfattas helt enkelt – med ett uttryck lånat från Alan Gross och Marcelo Dascal som ”inferences”, som ’slutledningar’.³⁵

- Åstorp: Retorikforlaget, 2008). Maria Wolrath Söderberg har i sin tur argumenterat för enthymemets processuella och meningsskapande karaktär (Wolrath Söderberg, ”Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer”, 58-63 – där hon också framhåller att pathos och ethos kan ses som inkluderade i enthymemet (45); jämför Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare. Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, 163-164). Ingen av dessa forskare diskuterar dock mer ingående relationen mellan *enthymemet* och *pathos*. Och även om båda dessa forskare på olika sätt alltså avviker från huvudfåran så ser de båda på olika sätt enthymemet som en form av argumentation (se vidare nedan).
- 35 Formuleringen återfinns i Alan G Gross & Marcelo Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s Rhetoric”, *Philosophy and Rhetoric* 34 (2001), 278. En tidig och mycket inflytelserik företrädare för en likartad uppfattning var Cope, *An Introduction to Aristotle’s Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices*, 5-6. Redan i McBurney, ”The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory”, 62, kallades denna typ av enthymemförståelse för ”perhaps the usual interpretation”. Att uppfattningen än idag är den gängse handboksmissiga framgår exempelvis tydligt av Kraus, ”Enthymem”, spalt 1200-1202. För en senare, mer utförlig utredning av samma uppfattning, se Friedrich Solmsen, ”The Aristotelian Tradition in Ancient Rhetoric”, *The American Journal of Philology* 62 (1941), 39-40 och 169-170. Ännu mer sentida exempel är Conley, ”The Enthymeme in Perspective”, 169 – och i översiktlig form även i Thomas Conley, *Rhetoric in the European tradition* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1990), exempelvis 13-17 och 27; Ellen. Quandahl, ”Aristotle’s Rhetoric. Reinterpreting Invention”, *Rhetoric Review* 4 (1986); Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, 205-209; Joachim Knappe, ”Rhetorisches Pathosbegriff und literarische Pathosnarrative”, i *Pathos. Zur Geschichte einer problematischen Kategorie*, red. Cornelia Zumbusch (Berlin: Akademie Verlag, 2010), 28 och McAdon, ”Rhetoric is a Counterpart of Dialectic”, som uttryckligen hävdar att enthymemet är ett ”logical proof” (133). Samma uppfattning ligger förstås också till grund för påstående om ”the inferior logic of enthymemes”, se Lawrence D. Green, ”Aristotelian Rhetoric, Dialectic and the Traditions of *Avτὸτῶφορος*”, *Rhetorica. A Journal of the History of Rhetoric* 8 (1990), 14. Dessutom görs likartade påståenden i Walker, ”The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme”, 54-55, fastän han inte vill begränsa enthymemets användning till att gälla syllogistiska slutledningar. Till och med uttolkare som inte accepterar ovanstående beskrivning av enthymemet ser det vanligen som ett slags syllogistisk slutledning – vissa till och med ännu starkare än i beskrivningen här ovan, se exempelvis Madden, ”The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics”, 370, och Brad McAdon, ”Probabilities, Signs, Necessary Signs, Idia, and Topoi: The Confusing Discussion of Materials for Enthymemes in the Rhetoric”, *Philosophy and Rhetoric* 36 (2003), 224. En likartad poäng kan göras om de två skandinaviska enthymemtolkningar som avviker från huvudfåran, de ovannämnda av Gabrielsen respektive Wolrath Söderberg. Gabrielsen polemiserar uttryckligen mot en tolkning som ser enthymemet som en form av logisk slutledning (Gabrielsen ”Retorisk argumentationsteori i et topisk perspektiv”, passim), men enthymemet knyts ändå explicit till *logos* i Gabrielsen, *Topik. Exkursjoner i retorikkens toposläre*, 108. Fastän Wolrath Söderberg själv tar avstånd från den typ av enthymemförståelse som alltför starkt betonar enthymemets logiska karaktär så syftar hennes tolkning till syvende och sist till att visa att enthymemen fungerar ”som diskursiva processer där talarens resonemang aktiverar lyssnarens meningsstrukturer så att det uppstår någon form av koherens” (Wolrath Söderberg, ”Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer”, 36; formuleringen upprepas nästan ordagrant i Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare. Retorikens topiska perspektiv på tänkande*

Inte heller begreppet *pathos* ges någon formell definition i Aristoteles text.³⁶ Det kan också påpekas att *Retorikens* framställning av känslor hör till de absolut minst utforskade delarna av Aristoteles hela verk.³⁷ Men det brukar uppfattas som de av publikens känslor som talaren kan manipulera för att skapa övertygelse eller övertalning: “[Övertalning skapas] [g]enom åhörarna: när de leds till en känsla (pathos) av talet”.³⁸ Traditionellt, fastän inte helt utan undantag, har pathos beskrivits som en kategori som till sin karaktär är fullständigt väsenskiilt från enthemem, eller åtminstone analyserats utan att begreppet *enthymem* aktualiserats.³⁹

Mot bakgrund av dessa korta begreppspresentationer kan två iakttagelser göras: För det första är det svårt att se hur de två begreppen enthemem och pathos ska kunna fungera tillsammans. Medan det första tycks fokusera argumentationens rationella och logiska aspekter fokuserar det andra på rena affekter. För det andra förefaller det ovedersägligt att Aristoteles gör sig skyldig till en självmotsägelse mot bakgrund av den vikt han lägger vid enthememet som retorikens kärna i bokens inledning och den detaljerade analysen av tekniker för att framkalla känslor, pathos, som han presenterar i avhandlingens andra bok.⁴⁰

och lärande genom argumentation, 164). Även om enthememet enligt denna förståelse är betydligt mer dynamiskt än i de mer traditionella tolkningarna innebär den vad jag förstår att det fortfarande är en fråga om ett slags kognitiv process – och i den meningen sålunda ett slags slutledning, fastän den involverar lyssnaren och är mer tentativ och prövande än en syllogism. Hon talar också senare uttryckligen om att ”enthymematiska topos kan ge möjliga kopplingar för slutledning” (2013, 164, min kursiv) och att enthememen kan spela en roll om ”vårt tänkande ses som en inre argumentation” (2013, 164, min kursiv).

- 36 Catherine Newmark, *Passion – Affekt – Gefühl. Philosophische Theorien der Emotionen Zwischen Aristoteles und Kant* [Paradeigmata, Bd. 29] (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2008), 43.
- 37 John M. Cooper, “Rhetoric, Dialectic, and the Passions”, i *Aristotle. Critical Assessments. Vol IV. Politics, Rhetoric and Aesthetics*, Red. Lloyd P. Gerson (London & New York: Routledge, 1999), 251.
- 38 *Retoriken* 1356a (1.2.5).
- 39 En sådan uppfattning präglar Cope, *An Introduction to Aristotle’s Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices*, 5-6, och den varit mycket inflytelserik hos *Retorikens* uttolkare sedan dess. Exempelvis nämns enthememet inte ens i Friedrich Solmsens “Aristotle and Cicero on the Orator’s playing upon the Feelings”, *Classical Philology* 33 (1938). En likartad uppfattning har senare elaborerats hos McAdon, ”Rhetoric is a Counterpart of Dialectic”, 142. Eckart Schütrumpf räknar aristoteliskt pathos bland “Non-Logical Means of Persuasion”, Eckart Schütrumpf. “Non-Logical Means of Persuasion in Aristotle’s *Rhetoric* and Cicero’s *De Oratore*”, i *Peripatetic Rhetoric after Aristotle*, Rutgers University studies in classical humanities 6, red. William W. Fortenbaugh & David C. Mirhady (New Brunswick, NJ.: Transaction Publishers, 1994), 98. Gross & Dascal med flera sympatiserar däremot inte med denna uppfattning (Gross & Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s *Rhetoric*”, 279-282). I Alan Brintons i övrigt mycket klagörande artikel om pathos hos Aristoteles, där själva syftet är att visa hur känslomässiga apeller kan ses som rationella och etiskt försvarbara, nämns termen *enthymeme* endast i ett citat ur *Retoriken* i en fotnot (Brinton, “Pathos and the ‘Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, 218, not 13) – och utan att det begreppet alls diskuteras.
- 40 Det har till och med sagts att denna synbara inkonsekvens utgör ett problem som “confronts every reader of the *Rhetoric*” (Garver, *Aristotle’s Rhetoric. An Art of Character*, 105).

Denna artikel ämnar visa att denna konflikt och självmotsägelse är, eller kan tolkas som, illusorisk.

Tidigare försök att förena enthymemet och pathos

Det första mer ambitiösa moderna försöket att visa att enthymemet (och exemplet) bör förstås som grunden för, och kärnan i samtliga de tre *pisteis entechnoi* presenterades 1936 av James H. McBurney. Han gav då en övergripande schematisk beskrivning av hur olika typer av övertygelsesmedel förhåller sig till varandra i Aristoteles skrifter, inbegripet *Retoriken*.⁴¹ McBurney menar dessutom – helt riktigt – att en sådan förståelse av enthymemet löser flera av de inkonsekvensproblem som andra uttolkare sett i *Retoriken*.⁴² Däremot beskriver han inte i detalj *hur* enthymemet ska förenas med pathos. Mitt mål är alltså att bidra med en mer detaljerad beskrivning. Det antagligen mest berömda moderna försöket att förena enthymemet och teknikerna för att väcka pathos har gjorts av William Grimaldi.⁴³ Grimaldi uppfattade enthymemet som något likt den argumentationsstruktur som presenterats av argumentationsfilosofen Stephen Toulmin och som består av ett antal premisser ur vilka slutsatser kan dras.⁴⁴ Grimaldi menade emellertid att inte endast den rent rationella slutledningen, utan även retorikens övriga två *pisteis entechnoi*, pathos och ethos, kunde betraktas och analyseras i enthymematiska termer. Det betyder att även pathos, om vi får tro Grimaldi, visar sig vara någon av satserna (en premiss eller en slutsats) i ett slags *argument*.⁴⁵ Med andra ord: Till och med frammanandet

41 McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", 52, 62-65.

42 McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", 64-65.

43 Jämför William M. A. Grimaldi, "A Note on the Πιστεῖς in Aristotle's Rhetoric, 1354–1356", *The American Journal of Philology* 78 (1957); William M. A. Grimaldi, "Rhetoric and the Philosophy of Aristotle" *The Classical Journal* 53 (1958); Grimaldi "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric", 151 och ännu en gång i Grimaldi, *Aristotle Rhetoric I. A Commentary*, 351. Det behöver knappast påpekas att Grimaldis försök inte är det enda. Eugene Garver syftar exempelvis i ytterligare en ofta refererad studie, till att lösa problemet genom att tolka framkallandet av känslor som en teknik för att skapa *eunoia*, och sålunda som underordnat *ethos* (Garver, *Aristotle's Rhetoric. An Art of Character*, exempelvis 131).

44 Stephen E. Toulmin *The Uses of Argument*, 2 utgåvan (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 117. Jämförelsen har också gjorts av Toulmin själv (se Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, 206).

45 Jämför Grimaldi, "A Note on the Πιστεῖς in Aristotle's Rhetoric, 1354–1356", 190. Min tolkning av Grimaldi är analog med den som emfatiskt framförs i Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, 205-206. Däremot föreslår Gross & Dascal en helt annorlunda Grimalditolkning, vilket i sin tur tillåter dem att presentera en "nyläsning" av *Retoriken* (ungefär enligt de linjer som jag alltså vill attribuera till Grimaldi) som går ut på att dess enhetlighet består i att dess teoretiska struktur är "inference based", alltså 'baserad på slutledningar' (Gross & Dascal, "The Conceptual Unity of Aristotle's Rhetoric", 276). Det bör också framhållas att Grimaldis tolkning är underordnad hans övergripande syfte, som består i att visa att Aristoteles och hans samtida betraktade retoriken som "the study of language used for significant discourse" (Grimaldi "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric", 24). Jämför James Kinneavy, "William Grimaldi – Reinterpreting Aristotle" i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo

av känslor kan analyseras som en del av ett argument i logiskt eller i varje fall kvasi-logiskt avseende.⁴⁶ Mot denna bakgrund kan Grimaldi sålunda konstatera både att Aristoteles har rätt när han hävdar att enthymemet är retorikens nyckelterm och att *Retoriken* präglas av en fundamental enhetlighet.

Grimaldis tolkning har, med vissa smärre förändringar, accepterats av många,⁴⁷ (hans arbete räknas i varje fall som ”one of [the 20th] century’s major contributions to Aristotelian rhetoric”).⁴⁸ Och även många av de kritiker som är skeptiska till Grimaldis tolkning ser ändå – precis som han – enthymemet som ett slags *argument* som även kan användas för att väcka publikens känslor (eller tvärtom).⁴⁹

Men Grimaldis uppfattning har också kritiserats, senast och kanske mest berömt av Jakob Wisse.⁵⁰ Wisses tolkning har bland annat accepterats av George A. Kennedy, som hävdar att Grimaldis uppfattning i och med detta har motbevisats.⁵¹ Det bör nog påpekas att Kennedy i varje fall överdriver Wisses anspråk en aning. Den senare nöjer sig egentligen med att påpeka att Aristoteles vid ett antal tillfällen beskriver

Enos & Lois Peters Agnew (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998) som ställer sig kritisk till detta Grimaldis övergripande mål.

- 46 Här använder jag termen kvasi-logiskt i Perelmans betydelse, se Chaïm Perelman, *Retorikens imperium*, övers. Mats Rosengren (Ödåkra, 2013).
- 47 Jämför Lienhard, Joseph. T. ”A Note on the Meaning of Πιστεῖς in Aristotle’s Rhetoric”, *The American Journal of philology* 87 (1966), 451; Robert N. Gaines, ”Aristotle’s Rhetoric and the Contemporary arts of Discourse”, i *Rereading Aristotle’s Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Waltzer (Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000), 17; Påståendet att Grimaldi ”inte övertygade någon”, som framförs hos Gross & Dascal (Gross & Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s Rhetoric”, 276; min översättning), förefaller därmed groteskt överdrivet, inte minst när inte ens Wisse reser så absoluta anspråk i sin kritik av Grimaldi, se nedan (jämför McAdon, ”Rhetoric is a Counterpart of Dialectic”, passim). Det kan också påpekas – oavsett hur många eller få som övertygades av Grimaldis tolkning – att det har hävdats att ”the competing understandings all acknowledge to some degree that pathos both coordinates with the enthymeme and is constituent with it” (Green ”Pathos”, 557; min kursiv).
- 48 Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew. ”Introduction”, i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998), xi.
- 49 Detta är Garvers explicita uppfattning, när han hävdar att ”once [Aristotle] made the enthymeme the center of his art, emotional appeals can become proofs” (Garver, *Aristotle’s Rhetoric. An Art of Character*, 127). Se även Gross & Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s Rhetoric”.
- 50 Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*. Wisses tolkning baseras på bland annat, Braet ”Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s Rhetoric: A Re-Examination”, 22. (Not 64 hos Wisse anger visserligen att tolkningen bygger på ”Braet 1989”, men artikeln som hänvisas till publicerades först 1992, så antagligen har Wisse utgått från texten i manuskriptform). Bland Grimaldis kritiker märks också Gross & Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s Rhetoric”.
- 51 George A. Kennedy, [”Commentary”], i *Aristotle, On Rhetoric*, red. och övers. George A. Kennedy, 2 utgåvan (Oxford: Oxford University Press, 2007), 114. Kennedys anspråk är betydligt starkare än Wisses egna. Han nöjer sig med att se sin tolkning som en ”kompromiss” mellan Grimaldis uppfattning och den som framförts av Cope och andra (Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*, 21; min översättning). Att detta verkligen är Wisses position bekräftas av Gaines, ”Aristotle’s Rhetoric and the Contemporary arts of Discourse”, 22, not 22.

uppammandet av publikens känslor på ett sätt som har mycket litet med egentliga argument att göra. Talaren kan enligt Aristoteles exempelvis använda beskrivningar, stilistiska grepp eller till och med röstens tonläge för att röra vid åhörarnas känslor.⁵² Men dessutom, och kanske framförallt, hävdar Wisse att det finns ganska få belägg för att Aristoteles använde begreppet *enthymem* på det sätt som Grimaldi påstår, eller i varje fall att hans diskussioner i vissa fall faktiskt utesluter möjligheten att termen *enthymem* skulle användas för att beteckna de tekniker som syftar till att väcka pathos.⁵³ I båda dessa avseenden, menar jag, har Wisse rätt på ett övergripande plan, men endast om vi accepterar Grimaldis uppfattning att pathosframkallandets entymematiska karaktär består i att känslorna lockas fram genom ett slags *argument*. Och detta är alltså en av de centrala punkter där min tolkning skiljer sig från Grimaldis och hans ovannämnda efterföljare.

Den holländske retorikern Antoine Braet har närmat sig problemet från ett annat håll, på ett sätt som påminner om mitt i två viktiga avseenden. För det första tar Braet sin utgångspunkt i Aristoteles behandling av pathos i *Retorikens* andra bok, snarare än i hans diskussioner om entymemet – precis som jag kommer att göra. För det andra så presenterar Braet en tredelad ”syllogistisk” modell för att beskriva hur känslorna, enligt Aristoteles, kan frammanas eller bearbetas – liksom jag kommer att göra. Braets slutsatser kan sammanfattas så: Beskrivningen av teknikerna för att väcka känslor kan representeras i tre satsen som påminner om syllogismens tre propositioner, så som i följande exempel, hämtat från Braet:

1. Premiss: Vår opponent har talat på ett nedlåtande sätt om filosofi (2.2.13); sådana människor förtjänar vrede från dem som håller filosofin högt..
2. Slutsats: Ni, som håller filosofin högt, har all orsak att känna vrede.
3. Den avsedda känslan uppstår: Publiken känner vrede.⁵⁴

Precis som Braet påpekar är denna struktur entymematisk i ordets traditionella mening bara i steget från den första till den andra satsen: (2) är slutsatsen av (1). Steget från den andra till den tredje satsen – från slutsatsen till framkallandet av känslor hos åhörarna – är det däremot inte. Detta sista steg, skriver Braet, är ett “psychological step [...] made by the listener who feels emotionally involved”.⁵⁵ Vad

52 Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*, 25.

53 Jämför Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*, 24-27.

54 Braet, ”Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s Rhetoric: A Re-Examination”, 315.

55 Braet, ”Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s Rhetoric: A Re-Examination”, 315. Braets tolkning liknar här den som presenterades av William W. Fortenbaugh 1970. Fortenbaugh ger en detaljerad beskrivning av Aristoteles analys av pathos i *Retoriken* 2.2 för att visa att tänkande är ett “essential element in emotion” (William W. Fortenbaugh, “Aristotle’s Rhetoric on Emotions”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, vol 52, issue 1 (1970), 42). Fortenbaughs poäng motbevisas inte på något sätt av min framställning här, men min studie fokuserar på en annan del av själva den känslskapande processen, mer lik Fortenbaughs egen beskrivning av Aristoteles behandling av känslorna i *Andra analytiken* (Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 14) – varom mera nedan.

jag förstår betyder det att Braets modell egentligen inte säger att själva *uppammandet* av känslor är entymematisk, utan endast att traditionella entymem kan användas för att nå en *slutsats* som först i nästa steg kan väcka känslor. Fastän Braet naturligtvis har rätt på denna punkt, är det också precis här våra tolkningar skiljer sig åt. Jag kommer i det följande att visa att *även* detta andra steg kan ses som entymematiskt.

En tolkning som liknar min har emellertid antytts tidigare, även om den inte har utarbetats i detalj. I en artikel från år 2000 menar Jeffrey Walker att "a pathos is an urge-to-act produced as a 'conclusion' from the complex 'premises' available or present to the psyche".⁵⁶ Som jag förstår detta uttalande erinrar det i varje fall om den tes jag kommer att framföra här. Men han utvecklar inte sin idé och presenterar den heller inte i detalj, så mitt förslag torde i varje fall ha ett viktigt pedagogiskt värde.

Däremot introduceras en struktur som liknar den jag kommer att presentera i större detalj i William W. Fortenbaughs *Aristotle on Emotion*, som ursprungligen publicerades 1975. Fortenbaugh menar att Aristoteles erbjöd "a syllogistic explanation of angry behavior", och därigenom en syllogistisk förklaring av känslor överlag.⁵⁷ Fortenbaugh presenterar dessutom denna syllogistiska förklaring i en relativt formell och detaljerad modell, likartad eller identisk med den som jag kommer att presentera här – fastän något mer kortfattad. Men Fortenbaugh bygger sin analys helt på Aristoteles diskussion om ilska i *Andra analytiken*,⁵⁸ så även om de strukturer vi presenterar (enligt min mening) är likartade, så borde min poäng att denna struktur också ligger till grund för behandlingen i *Retoriken* vara av värde både som ett allmänt stöd för Fortenbaughs tolkning av Aristoteles känslofilosofi, och – framförallt – som en tolkning av Aristoteles *Retoriken* i synnerhet.⁵⁹ Och Fortenbaughs tolkning skänker dessutom naturligtvis extra stöd till min läsning av *Retoriken*.

Därmed vänder vi oss till min egen tolkning av problemet. Som jag påpekade tidigare utgår jag härvidlag inte från Aristoteles diskussion om entymemet utan från hans behandling av känslorna.

En struktur för att framkalla känslor

Vilka tekniker kan, enligt *Retoriken*, användas för att framkalla (eller kontrollera) auditoriets känslor? Frågan besvaras i den andra boken, kapitel 2-11, där metoderna

56 Walker, "Pathos and Katharsis in 'Aristotelian' Rhetoric: Some implications", 79.

57 Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 13- 14.

58 Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 13.

59 Jag vill inte förneka att Fortenbaugh tycks antyda någonting liknande detta i en artikel från 1970 (Fortenbaugh, "Aristotle's Rhetoric on Emotions", 42), men i den mer omfattande studien som ursprungligen publicerades 1975 (Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 14), begränsas hans analys till att gälla *Andra analytiken*.

för att väcka fjorton (enligt min räkning⁶⁰) skilda känslor beskrivs parvis (vrede/blidhet, vänskap/fiendskap, fruktan/mod, skam/skamlöshet, tacksamhet/otacksamhet, medlidande/indignation, avund/tävlingslust). Även om alla dessa beskrivningar inte följer exakt samma struktur är det, vill jag påstå, möjligt att urskilja ett klart framträdande mönster genom att betrakta passagen som helhet.

Vanligen inleds framställningen med att känslan definieras, och ur denna definition följer vissa slutsatser om vilka orsaker som måste vara förhanden för att känslan ska uppstå. Diskussionen om dessa orsaker delas oftast upp i tre delar: de sinestillstånd som präglar de människor som kan härbärgera känslan, de människotyper som utlöser eller blir föremål för känslan samt de typer av beteenden eller de situationer som utlöser känslan.⁶¹ Ur denna diskussion får läsaren vanligen med sig vad som bäst skulle kunna beskrivas som en princip, ett villkor som måste uppfyllas eller tillfredsställas för att känslan ska uppkomma.⁶²

Till exempel definieras vrede som ”ett begär förenat med plåga efter en synbar hämnd”.⁶³ Och han fortsätter:

Om vrede är detta är det nödvändigt att den som vredgas alltid vredgas på något enskilt, till exempel på Kleon och inte på mänskligheten, [därför att] att denne gjort eller ämnat göra honom eller någon av hans närstående något [...].⁶⁴

En aspekt av passagen ska särskilt noteras, eftersom den spelar en central roll senare i min analys: de handlingar som utlöser vreden kan ha utförts antingen mot den vrede personen själv eller ”någon av hans närstående”. Detta är ett slags formel som också upprepas i samband med analysen av de andra känslorna.

Det ”något” som ”denne [andra person]” gjort för att utlösa ilskan beskrivs också: det består i ”ringaktning”, vilket i sin tur kan delas upp (å, Aristoteles!) i förakt, trots och övermod (det grekiska ordet är *hybris*, vilket också blir viktigt i min diskussion nedan).⁶⁵ För att sammanfatta: det första steget i Aristoteles diskussioner

60 Jag följer Kraus, ”Pathos”, spalt 693, men avvikande räkningar har också gjorts. Green ”Pathos”, 558, räknar exempelvis till sexton.

61 Andersen, *I retorikkens hage*, 37; Kraus, ”Pathos”, spalt 693. Fortenbaugh, ”Aristotle’s Rhetoric on Emotions”, 49. John M. Cooper menar att Aristoteles ”allegiance to this program is quite striking in each chapter”, John M. Cooper, ”An Aristotelian Theory of the Emotions”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (University of California Press: Berkeley & Los Angeles, 1996), 243.

62 Beskrivningen är helt analog med annars så oeniga uttolkare som Solmsen ”Aristotle and Cicero on the Orator’s playing upon the Feelings”, 393, och Grimaldi, *Aristotle Rhetoric II. A Commentary*, 19-21.

63 *Retoriken*, 1378a (2.2.1). Förbindelsen mellan känslorna och *lupê*, ”plåga”, och/eller ”njutning” återkommer ständigt hos Aristoteles. De filosofiska implikationerna av detta har analyserats i Cooper, ”An Aristotelian Theory of the Emotions”, 245-246. Jämför Dorothea Frede, ”Mixed Feelings in Aristotle’s Rhetoric”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996), passim.

64 *Retoriken*, 1378a-1378b (2.2.2).

65 *Retoriken*, 1378a-1378b (2.2.2-2.2.3).

om de enskilda känslorna består av att han fastslår *en princip eller ett villkor som måste uppfyllas för framkallandet av den specifika känslan; detta villkor pekar ut en särskild typ av individ som betar sig på ett särskilt sätt mot (eller i varje fall som observeras av) en särskild typ av person (det vill säga åhöraren) eller mot någon som är henne närstående.*

Det andra steget följer av det första. För att framkalla en känsla är det nödvändigt att *ge åhöraren intrycket att villkoret är uppfyllt.* Med John M. Coopers ord: “It is worth emphasizing that in his discussion of each of these ten emotions, with the exception of the last two, Aristotle is quite firm and explicit that the emotions arises from one’s having the impression or appearance (*phantasia*) that something good or bad has happened, is happening, or is about to happen.”⁶⁶ Det centrala här tycks alltså vara “the impression or appearance”, eller med Aristoteles egna ord i Akujärvis översättning: det “synbara”, och inte det verkliga förhållandet. Som Gisela Striker har påpekat: “It is evident that Aristotle is deliberately using the term ‘impression’ rather than, say, ‘belief’ (*doxa*) in his definitions in order to make the point that these impressions are not to be confused with rational judgments.”⁶⁷ Inom parentes skulle vi kunna lägga till att något sådant “synbart” knappast skulle vara en passande utgångspunkt för en strikt syllogism, men kanske mer lämpligt för ett enthymem?

Med utgångspunkt från ovanstående beskrivning är det nu möjligt att urskilja en struktur bakom själva tekniken för att framkalla känslor, en struktur som består av tre distinkta och nödvändiga delar:

1. En princip eller ett villkor som måste uppfyllas för framkallandet av den specifika känslan; detta villkor pekar ut en särskild typ av individ som betar sig på ett särskilt sätt mot (eller i varje fall som observeras av) en särskild typ av person (det vill säga åhöraren) eller mot någon som är henne närstående.
2. Det av talaren förmedlade intrycket att villkoret är uppfyllt.
3. Publikens känslomässiga reaktion.

Denna tredelade struktur påminner vagt om en relativt naiv psykologisk stimuli-

66 Cooper, “An Aristotelian Theory of the Emotions”, 246-247. Själva utelämnandet av detta steg i behandlingen av de två sist behandlade känslorna är enligt Cooper inte förvånande, “given the extreme brevity of his treatment of them” (248).

67 Gisela Striker, “Emotions in context”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996), 291. Martha Nussbaum, som betonar känslornas rationella karakteristika så som de framställs i *Retoriken*, hävdar istället att texten “contains no suggestion that *phantasia* is being distinguished from *doxa*, belief”, Martha Craven Nussbaum, “Aristotle on Emotions and Rational Persuasion”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996), 307. Hennes tolkning är dock inte på något sätt inkommensurabel med min. Jag menar helt enkelt att *även* om den känslomässiga reaktionen endast beror på det synbara, och inte på tro (*doxa*) så kan strukturen beskrivas som enthymematisk (det kunde rentav anföras som en förklaring till varför Aristoteles väljer termen ”enthymem” snarare än ”retorisk syllogism” i texten; se vidare nedan). Det är lika plausibelt (eller rentav ännu mer så?) om Nussbaums tolkning accepteras.

responsteori, möjligen med fördelen att de begrepp som erbjuds för att analysera de nödvändiga villkoren är relativt detaljerade. (Detta betyder naturligtvis inte att Aristoteles är ett slags enkel proto-Pavlovian: de känslor han beskriver här är sådana som kan bli föremål för *peitho*, för övertalning eller övertygelse, och han skiljer dem explicit från ”ickerationella” känslor som sexuella begär, hunger eller törst.⁶⁸ Dessutom är hans mål att beskriva hur en talare kan *framkalla* känslan, inte att göra en egentlig *analys* av den.⁶⁹) Men strukturens fundamentala beståndsdelar skulle kunna reduceras ytterligare, på följande sätt:

1. Principen A som måste uppfyllas för att väcka känslan B
2. Förevisandet eller beskrivningen av att A är uppfyllt
3. Reaktionen B

Eller, ännu mer kondenserat, så:

1. Principen: Om A så B
2. Förevisandet: A
3. Reaktionen: B

Kan denna struktur beskrivas som en syllogism? Nej. Ingenstans i modellen återfinner vi någonting som kan betecknas som en premiss eller slutsats i traditionell mening – eller ens som argumentation.⁷⁰ Den person som upplever känslan (3) når inte själv fram till denna genom syllogistisk *slutledning* utan genom en kausal *reaktion* på förhållandena 1 och 2. Det handlar om stimuli-respons, inte logiskt tänkande eller deduktion (fastän dessa stimuli naturligtvis i sig kan vara ”rationella” eftersom de är resultat av övertalning eller övertygande som i sin tur kan bygga på deduktion).

Men fastän strukturen alltså inte är en syllogism kan vi i efterhand naturligtvis *analysera* strukturen på ett slags syllogistiskt vis och dra slutsatsen att om 1 och 2 är sanna så är 3 också nödvändigtvis sant.⁷¹ Att vi kan analysera strukturen syllogistiskt eller enthymematiskt betyder däremot inte att vi förnekar att känslorna dessutom kan *upplevas* som irrationella av den individ som är föremål för dem. Och det är något substantiellt annorlunda jämfört med hur en åhörare rimligen torde uppleva en argumentation i en demonstrativ eller dialektisk syllogism.

Men trots allt finns det naturligtvis uppenbara strukturella likheter mellan den

68 Jämför Frede, “Mixed Feelings in Aristotle’s Rhetoric”, 267.

69 Samma påpekande görs hos Brinton, “Pathos and the ‘Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, 208.

70 Det betyder naturligtvis inte att själva analysen i sig själv inte kan betecknas som vetenskaplig eller rentav i visa avseenden syllogistisk eller deduktiv (jämför Fortenbaugh, “Aristotle’s Rhetoric on Emotions”, 51 och Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 13-14).

71 Jag vill tacka Tua Korhonen för att hon pressade mig på denna punkt, och därigenom förmodade mig att inse nödvändigheten i att lyfta fram möjligheten av att *analysera* strukturen som syllogistisk.

ovanstående modellen och en regelrätt syllogism. Jag uppfattar det som att detta är den upptäckt som Jeffrey Walker gjort – men inte utarbetat – och som jag nämnde tidigare.⁷² Den är till yttermera visso analog med Fortenbaughs beskrivning av den syllogistiska förklaringen av vrede i Aristoteles *Andra analytiken*.⁷³ Men det bör nu samtidigt stå klart hur min tolkning skiljer sig från Braets, som presenterades tidigare i denna artikel. Hans modell innebar som vi minns att det sker ett icke-syllogistiskt steg från enthymemets slutsats till den känslomässiga reaktionen, medan detta sista steg ingår i min modell som strukturens sista led.⁷⁴ Den första delen av modellen (1) kan beskrivas som ett slags motsvarighet (eller en *antistrofos*) till en överpremiss eller princip.⁷⁵ Den andra (2) är på liknande sätt analog med syllogismens underpremiss, och reaktionen (3) är den känslomässiga motsvarigheten till en konklusion. Som Fortenbaugh skriver: “Emotional response is explained syllogistically and the efficient cause is treated as the middle term.”⁷⁶

Känslornas topiker

Om min beskrivning här ovanför är korrekt så förser den oss med en ny förståelse också för hur diskussionen om känslor i *Retoriken* kan betraktas som *topisk*. Det har påpekats, med rätta enligt min mening, att den ”känslokatalog” som förtecknas i *Retorikens* andra bok knappast kan betraktas som en fullständig uppräkningslista av alla möjliga känslor. Var finns exempelvis “grief, pride [...], (erotic) love, joy, and yearning for an absent or lost loved one” – för att bara citera en misstrogen kommentar?⁷⁷ Men om vi ser frammanandets av känslor som en enthymematisk struktur så kan vi utgå från Aristoteles påstående att enthymem konstrueras från allmänna och speciella *topos*.⁷⁸ De slutsatser Aristoteles drar i analysen av de enskilda känslorna kan

72 Walker, “Pathos and Katharsis in ‘Aristotelian’ Rhetoric: Some implications”, 79.

73 Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 14.

74 Braet, “Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s Rhetoric: A Re-Examination”, 315. Hans modell innehåller som vi minns alltså också två ”steg”, men där endast det första (som motsvarar en slutsats som dras från en premiss) kan kallas ”enthymematiskt”. Steget från slutsats till känslomässig reaktion kan som vi har sett ovan däremot inte betecknas på detta sätt.

75 Jämför Slomkowski, *Aristotle’s Topics*, 45-46, som använder just termen princip för över-satsen i en hypotetisk syllogism.

76 Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, 14.

77 Cooper, “An Aristotelian Theory of the Emotions”, 251. Naturligtvis är det möjligt att vissa av de ovannämnda känslorna (exempelvis begär efter sex) utesluts från behandling i *Retoriken* eftersom Aristoteles inte såg dem som ”rationella” och sålunda inte som något “man känner av övertygelse”, som han skriver explicit i 1370a (1.11.5). Jämför Frede, “Mixed Feelings in Aristotle’s Rhetoric”, 266-267.

78 *Retoriken*, 1358a (1.2.22). Sara Rubinelli har nyligen argumenterat för att vad som tidigare (och här ovan) kallats ”särskilda topoi” strikt talat inte bör betecknas med ordet *topoi* utan endast med ordet *eide*, se Sara Rubinelli, *Ars topica: the classical technique of constructing arguments from Aristotle to Cicero*, introduction by David S. Levene, Argumentation library 15 (Dordrecht: Springer, 2009), 68; samma tes drivs i Tormod Eide ”Aristotelian topos and Greek Geometry”, i *Symbolae Osloensis* vol. LXX, red. T. Hägg (Oslo: Scandina-

också betraktas som *topoi* för pathos.⁷⁹ Analysen där resulterar i ett antal principer (14 stycken) som kan användas som ett slags startpunkter eller enthymematiska inferensregler för framkallandet av känslor, och liknar som sådana allmänna *topoi*. Faktum är att Aristoteles, i inledningen till diskussionen om känslor i avhandlingens andra bok, explicit jämför den med den tidigare uppräknings av särskilda *topoi*.⁸⁰ Det är alltså inte alls nödvändigt satt se denna uppräknings av ”emotionella *topoi*” som ett försök att vara fullständig.⁸¹

Det underförstådda och det troliga i det känslomässiga enthymemet

De principer som styr framkallandet av pathos kan naturligtvis vanligtvis endast beskriva vad som är troligt eller sannolikt, och knappast kallas för sanna i samma mening som satserna i en demonstrativ syllogism – även om målet är att beskriva känslorna så som de verkligen är: Talaren “needs to know what really produces emotion”, som Martha Nussbaum har påpekat.⁸² Aristoteles skriver själv tidigare i *Retoriken* att de ”premissor som de retoriska syllogismerna utgår från är sällan översägliga” och att ”vissa enthymemers premissor utgår från det nödvändiga men de flesta utgår från vad som gäller för det mesta”.⁸³ Och om en talare bestämmer sig för att använda sin kunskap om en sådan känslframkallandets princip, så lämnas naturligtvis denna princip vanligtvis outtalad i själva talet. Som Sally Raphael har påpekat i ett resonemang om *topoi* för att väcka mildhet i den andra bokens tredje kapitel (1380b 31-32): “The orator will not actually use them as grounds for argument, but they need to be in the back of his mind so that he can persuade effectively.”⁸⁴ Aristoteles diskussion om pathos är alltså enthymematisk i två avseenden förutom den struktur jag har avtäckat här ovan: de ”premissor” som diskussionen utmynnar i är såväl vanligen troliga (i motsats till nödvändigtvis sanna) och vanligen outtalade.

vian University Press, Universitetsforlaget, 1995), 8. Men denna terminologiska fråga är inte av betydelse här. Slutsatsen blir densamma även om vi menar att Aristoteles enthymem består av ett (allmänt) *topos* och ett *eide*.

79 Såsom känslomässiga *topoi* tolkas uppräknings även i exempelvis Conley, *Rhetoric in the European tradition*, 16, och Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare. Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, 61.

80 *Retoriken*, 1377b (2.1.9).

81 Som en följd av detta uppstår möjligheten och behovet av fördjupade – empiriska – undersökningar av vilka emotionella *topiker* som är typiska för moderna (och historiska) sammanhang. Precis som exempelvis Chaïm Perelman och Lucie Olbrechts-Tyteca har studerat de allmänna (argumentativa) *topikerna* i moderna argumentationer, förtjänar de emotionella *topikerna* en liknande uppmärksamhet, se Chaïm Perelman, & Lucie Olbrechts Tyteca. *The new rhetoric: A treatise on argumentation*, övers J. Wilkinson & P. Weaver (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1969), passim. Att de ”schemes” de undersöker kan ”be considered as loci of argumentation” påpekas på 190).

82 Nussbaum, ”Aristotle on Emotions and Rational Persuasion”, 307.

83 *Retoriken*, 1357a (1.2.14).

84 Raphael, “Rhetoric, Dialectic, and Syllogistic Argument: Aristotle’s Position in Rhetoric I-II”, 245.

Vredens representativitet

Min beskrivning här ovanför har baserats framförallt på Aristoteles analys av vrede i den andra bokens andra kapitel. Denna första känsla diskuteras med större noggrannhet än de följande. Ett skäl till detta kan vara att det leder till större pedagogisk klarhet när han går vidare till övriga känslor. I så fall är det också rimligt se denna analys som representativ för behandlingen av känslor i *Retoriken* över huvud taget.⁸⁵ Jag kan i alla händelser inte se att den struktur jag beskrivit här ovanför inte skulle gå att skönja i Aristoteles beskrivningar av övriga känslor. En likartad tankegång uttrycks i Nussbaums formulering: “Throughout the chapters on emotion, we find sentences of the form, ‘If they think X, then they will experience emotion Y’”, fastän hon inte kommenterar den uppenbart syllogistiska strukturen som ligger till grund för sådana meningar.⁸⁶

Stilistiska grepp som entymematiska premisser

Men jag skulle vilja lägga till ytterligare ett exempel, ett som Wisse anför när han argumenterar för att Aristoteles analys *inte* – åtminstone inte alltid – kan beskrivas som entymematisk. Det kommer från behandlingen av *lexis*, alltså vad som senare kommit att betecknas med latinets *elocutio*, i den tredje boken. Här beskriver Aristoteles hur känslor kan frammanas genom användningen av stilistiska grepp, och Wisse lyfter fram det tredje stycket i det sjunde kapitlet i tredje boken som särskilt intressant i detta avseende.⁸⁷

Stilen visar känslor när uttrycket visar vrede om det är fråga om ett övergrepp [*hybris* (min anmärkning)], eller avsky och försiktighet om det är fråga om något gudlöst och skamligt, och att man uttrycker sig beundrande om det är något prisvärt, och ödmjukt om det är något som väcker medlidande, och så vidare.⁸⁸

För det första kan det påpekas att resonemanget inte handlar om att *frammana* känslor utan om att *visa* dem. Men oavsett detta: på vilket sätt skulle denna beskrivning inte passa i den struktur som har beskrivits här ovan? Aristoteles första exempel gäller ringaktning (varav en möjlig variant som vi har sett är övermod eller i originaltexten *hybris* – alltså samma stimuli som nämns i diskussionen om stil).⁸⁹ Om vrede alltså uttrycks av talaren så förutsätter detta (som Aristoteles påpekar i

85 Att diskussionen om vrede fungerar som ett exempel hävdas exempelvis av Newmark, *Pasion – Affekt – Gefühl. Philosophische Theorien der Emotionen Zwischen Aristoteles und Kant*, 43-44. Det är dessutom uppenbart av Fortenbaugh, *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, att just vrede tycks ha varit ett slags stående exempel när känslor diskuterades vid Platons akademi (jämför 11, 13-14).

86 Nussbaum, ”Aristotle on Emotions and Rational Persuasion”, 310. Det har i andra sammanhang också påpekats att en återkommande struktur kan skönjas i alla hans analyser av känslor i *Retoriken* (Jämför Cooper, “An Aristotelian Theory of the Emotions”, 251).

87 Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*, 26, not 81.

88 *Retoriken* 1408a (3.7.3).

89 *Retoriken*, 1378a-1378b (2.2.2-2.2.3).

den nyss citerade passagen) att hon utsatts för ett övergrepp. (Det betyder väl att detta är ett exempel på en än mer traditionell syllogistisk slutledning än de jag beskrivit tidigare: Den som är vred har blivit utsatt för ett övergrepp; denna talare är vred, alltså har hon utsatts för ett övergrepp.)⁹⁰

Men även uppvisandet av känslotillstånd med hjälp av användningen av särskilda stilistiska medel är förbundet med uppväckandet av känslor, vilket framhålls i följande stycke:

Även det egentliga språkliga uttrycket gör saken trovärdig eftersom sinnet vilseleds när någon verkar tala sanning, eftersom man i sådana fall har den inställningen att man tror att saken förhåller sig så som talaren påstår även om det inte är fallet, [...] och åhöraren alltid känner detsamma som den som visar känslor i sitt tal, även om denne inte säger något.⁹¹

Aristoteles förutsätter alltså explicit att åhörarna kommer att identifiera sig eller sympatisera med talaren (kom ihåg principen att vrede kan frammanas av handlingar som utförs mot sådana som är "närstående" till åhörarna!) – och att detta kommer att väcka deras känslor.

Vi kan naturligtvis också tänka oss andra sätt att använda stilistiska grepp för att väcka åhörarnas känslor.⁹² Om talaren, exempelvis, önskar väcka publikens vrede mot en specifik individ, så behöver hon endast visa att denna har talat till åhöraren (eller någon som är närstående till henne) med en uppenbart ringaktande språklig stil. Och detta passar naturligtvis mycket väl in i den struktur som ligger till grund för Aristoteles framställning om pathos:

1. Outtalad och trolig princip: Ringaktande beteende leder till vrede
2. Förevisandet: Talaren citerar en individ som använder en ringaktande språklig stil mot publiken eller någon som är dem närstående
3. Reaktion: Publiken rörs till vrede

Eller uppställt som en hypotetisk syllogism:

1. Om A så B
2. A
3. Alltså B

90 Jag menar alltså att detta är ett ganska bra exempel på det som Gross & Dascal i "The Conceptual Unity of Aristotle's Rhetoric", betecknar som pathos baserat på en slutledning (saken beskrivs detaljerat på sidan 280). Notera emellertid att eftersom exemplet är mer traditionellt syllogistiskt än de som jag har beskrivit tidigare, så är min argumentationslinje här inte identisk med deras.

91 *Retoriken* 1408a (3.7.4).

92 Detta påpekades redan i G.L. Hendricksen, "The Origin and Meaning of the Ancient Characters of Style", *American Journal of Philology* 26 (1905), 255, fastän i ett helt annat sammanhang (han uppfattar denna teknik som en del av *pisteis atechnoi* – de övertygelsesmedel som inte hör till konsten – och således egentligen inte en del av retoriken). Kraus tolkar denna del av den tredje boken som ett försök att skapa en "Theorie patetischer Stilmittel" (Kraus, "Pathos", spalt 694).

Så förefaller det alltså som om även detta påstådda motexempel passar relativt väl in i den struktur som jag vill föreslå, och rentav visar sig vara ett ytterligare exempel på hur Aristoteles alltid beskriver frammanandet av känslor på ett sätt som påminner om en syllogism.⁹³

Att väcka känslor – eller att använda dem?

Hittills har jag framförallt uppehållit mig vid talarens förmåga att väcka, röra, eller på annat sätt manipulera åhörarnas känslor. Men, som Alan Brinton påpekat i en viktig analys av Aristoteles behandling av känslor i *Retoriken* och *Nikomachiska etiken*, är det möjligt att upprätta en distinktion mellan å ena sidan själva väckandet (”evoking”) av känslor, och å andra sidan användandet eller åberopandet (”invoking”) av känslor för att framkalla ett visst handlande.⁹⁴ Som de flesta tidigare forskare betraktar han den förstämnda (och, för övrigt, även den andra) som ett slags *argument* (men utan att närmare formalisera dess struktur eller diskutera begreppet enthemem).⁹⁵ Men jag hoppas att ovanstående diskussion har visat att den förstämnda typen – själva frammanandet av känslor – kan analyseras som en enthemematisk struktur även om vi *inte* ser det som argument i traditionell mening. Den andra typen – åberopandet av känslor i en argumentation för ett visst handlande – faller strikt talat utanför min undersökning här eftersom det inte är vad som behandlas i Aristoteles känslokatalog i *Retoriken* (denna del av Brintons undersökning saknar också referenser till Aristoteles generellt), men hypotetiskt förefaller saken här ännu klarare: Talaren argumenterar här i mer traditionell mening för att ett visst känslotillstånd bör resultera i ett visst handlande. Om åhöraren alltså besitter denna känsla, kan talaren hävda, bör hon agera på det nämnda sättet.⁹⁶ Ett slags överpremiss i form av en etisk princip (att ett visst känslotillstånd bör yttra sig i en viss handling) förenas alltså med en underpremiss i form av ett saktillstånd (att åhöraren hyser känslan), vilket resulterar i en slutsats (att åhöraren bör utföra handlingen). Det kan knappast råda några tvivel om att även en sådan argumentation har strukturella likheter med – men inte uppfyller kraven på – en syllogism.

Enthememet är inte (endast) en förkortad syllogism baserad på troliga premisser

I *Topiken* upprättar Aristoteles en distinktion mellan den demonstrativa syllogismen och den dialektiska syllogismen. En dialektisk syllogism är en syllogism som

93 Conley menar också – tyvärr utan att ge några hänvisningar eller argument för det, och utan att närmare elaborera påståendet – att det finns en ”constant insistence on the connections between stylistic, compositional, and strategic matters alike with the ’body of the art’ – the enthemememe generated by means of *topoi*” i Aristoteles *Retoriken* (Conley, *Rhetoric in the European tradition*, 16).

94 Brinton, ”Pathos and the ’Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, 212-214.

95 Brinton, ”Pathos and the ’Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, 212.

96 Brinton, ”Pathos and the ’Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, 214.

baseras på *troliga* eller sannolika premisser, medan den demonstrativa baseras på *sanna* premisser.⁹⁷ Varför använder han inte uttrycket ”dialektisk syllogism” i *Retoriken*? Eller i varje fall: varför nöjer han sig inte med uttrycket ”retorisk syllogism” som sådant? Det borde han om det vore sant att “Aristotle [...] equates the *enthymeme* with his *sullogismos*”, som exempelvis Brad McAdon hävdar.⁹⁸ Jag menar att den rimligaste förklaringen är att ordet “enthymem” betecknar en betydligt mindre “logisk” typ av resonemang, eller i varje fall en metod för att övertala eller övertyga som inte är begränsad till slutledningar eller egentliga argument i vanlig bemärkelse.⁹⁹ Detta är en typ av tolkning som lagts fram tidigare, men vanligen baserat på en undersökning av ordet *enthymema*, så som det används av Aristoteles samtida eller på dess etymologi.¹⁰⁰ Som jag har försökt att visa är teknikerna för att väcka känslor, så som de beskrivs i Aristoteles *Retoriken*, om och om igen *strukturerade som* en syllogism (med tre led som motsvarar syllogismens satser): med utgångspunkt i en kännedom om vilket slags situation som väcker en viss (önskvärd) känslomässig respons hos åhöraren visar talaren med sina ord att en sådan situation är för handen vilket, troligtvis, resulterar i att åhöraren blir känslomässigt berörd: hennes känslor vaknar. Strukturen *liknar* alltså syllogismens, men kan som jag sagt tidigare inte kvalificera sig som en syllogism *per se*. Det är fråga om en reaktion, inte en slutledning.

Ordet *enthymem*, däremot, verkar från en filologisk synpunkt vara ett bättre val, inte minst mot bakgrund av ordets etymologi. Som Arthur B. Miller och John D. Bee har påpekat utgörs stammen i ordet *enthymem* av *thymos*, vilket grundläggande betydelse är “soul, spirit, as the principle of life, feeling and thought”, särskilt ifråga om “strong feeling and passion.”¹⁰¹ Och deras argument, som väl att märka presenteras oberoende av Grimaldis aristotelestolkning, är att detta fungerar som ett stöd för att Aristoteles använder ordet för samtliga tre *pisteis entechnoi*, *ethos*, *logos* och *pathos*. Det tycks mig därmed som om skälet till att använda detta ord istället för, låt säga, “retorisk syllogism” – vilket skulle vara mer konsistent med “dia-

97 Aristoteles, *Topica*, 100a18-100b18 (1.1).

98 McAdon, “Rhetoric is a Counterpart of Dialectic”, 134. I McAdon, “Probabilities, Signs, Necessary Signs, Idia, and Topoi: The Confusing Discussion of Materials for Enthymemes in the Rhetoric”, 224, påstår han till och med att *enthymemet* är mer besläktat med den demonstrativa syllogismen än med den dialektiska motsvarigheten.

99 Samma poäng görs i Miller, & Bee. “Enthymeme: Body and soul”, se vidare nedan. En liknande poäng, men med utgångspunkt i den ”informella” betydelse som ordet *sullogismos* hade på klassisk grekiska, görs i Walker, “The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme”, 47-48. En uppfattning som däremot inte är kompatibel med min presenteras däremot i exempelvis Madden, “The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics”.

100 Jämför Miller, & Bee. “Enthymeme: Body and soul”, passim; Conley, “The Enthymeme in Perspective”, 172; Walker, “The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme”, passim.

101 Miller, & Bee. “Enthymeme: Body and soul”, 201. Passagen är egentligen ett citat från “Henry George Liddell and Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Ninth Edition, rev. and aug. by Henry Stuart Jones with Roderick McKenzie (Oxford: Clarendon Press, 1940)”, Miller, & Bee. “Enthymeme: Body and soul”, 213, not 5. Jämför Walker, “The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme”, 49.

lektisk syllogism” – skulle kunna vara en vilja att tona ned begreppets logiska och strikt rationella eller kognitiva implikationer.¹⁰² Men jämförelsen med syllogismen skulle fortfarande ha fungerat bra som ett pedagogiskt verktyg för att introducera studenter som var bekanta med dialektiken till Aristoteles förståelse av retoriken.¹⁰³

Lägg märke till att min tolkning alltså inte utesluter att enthememet kan användas som ett relativt omfattande begrepp som *också* kan innefatta mer rationella, kognitiva eller till och med fullständigt demonstrativa eller logiska syllogismer.¹⁰⁴ Så kan Aristoteles också påpeka att all bevisning (*deiknynai*, ‘att visa’ eller ‘att bevisa’, det ord han faktiskt använder för det tredje bevismedlet vid sidan av *ethos* och *pathos* när han först presenterar dessa¹⁰⁵) sker antingen genom exempel eller genom enthemem.¹⁰⁶ Men en sådan beskrivning hindrar självfallet inte att enthemem (och exempel) också skulle kunna användas för att analysera användningen av de två övriga övertalningsmedlen *ethos* och – som jag har försökt visa här – *pathos*.¹⁰⁷ Det verkar alltså lämpligast att tänka sig att enthememet och syllogismen överlappar varandra, men inte är identiska (såsom dialektiken och retoriken för övrigt överlappar varandra¹⁰⁸). Det har föreslagits att ordet enthemem på norska skulle kunna översättas med ”tanke”, vilket ganska väl fångar innebörden som jag har beskrivit här ovanför likväl som det innefattar striktare syllogistiska slutledningar.¹⁰⁹

Avslutning

Min framställning löser kanske inte fullständigt problemet med enhetligheten i Aristoteles *Retorik*. Det finns flagranta och viktiga motsägelser i texten, inte minst ifråga om hur själva frammanandet av känslor i sig värderas.¹¹⁰ Aristoteles varning

102 Att Aristoteles kan ha valt ordet *enthymema* just för att betona dess känslomässiga implikationer genom de etymologiska förbindelserna med *thymos* framhålls starkt av David C. Mirhady, “Aristotle’s Enthymeme, thymos and Plato”, i *Influences on Peripatetic Rhetoric: Essays in Honor of William W. Fortenbaugh*, Philosophia Antiqua, Volume 105 (Boston, M.A.: Brill Academic Publishers, 2007), passim, särskilt 61.

103 Jämför de poänger som görs i Kennedy, [“Commentary”], 34 och Wolrath Söderberg, ”Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer”, 45.

104 Att enthememet även kan innefatta striktare demonstrativa (eller ”apodiktiska”) syllogismer framhålls också av Andersen, *I retorikkens hage*, 148-149; jämför Wolrath Söderberg, som vill se ”syllogismen som en hårt reglerad specialinstans av enthememet”, Wolrath Söderberg, ”Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer”, 63.

105 *Retoriken*, 1356a (1.2.3). Se den detaljerade diskussionen i Grimaldi, *Aristotle Rhetoric I. A Commentary*, 39-40.

106 *Retoriken*, 1356a-1356b (1.2.8), jämför Rubinelli, *Ars topica: the classical technique of constructing arguments from Aristotle to Cicero*, 54.

107 Samma poäng görs i Mirhady, “Aristotle’s Enthymeme, thymos and Plato”, 61.

108 Rubinelli, *Ars topica: the classical technique of constructing arguments from Aristotle to Cicero*, 58.

109 Andersen, *I retorikkens hage*, 148-149. Burnyeat har på motsvarande sätt föreslagit den engelska översättningen ”thought content”, M. F. Burnyeat, “Enthymeme: Aristotle on the Rationality of Rhetoric”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996), 93.

110 Jämför Gross & Dascal, ”The Conceptual Unity of Aristotle’s Rhetoric”.

mot att använda entymem för att väcka känslor i den tredje bokens sjuttonde kapitel är ännu ett uppenbart exempel.¹¹¹ Jag är däremot inte övertygad om att detta behöver få några betydelsefulla konsekvenser för förståelsen av texten som helhet. Åtminstone tycks det inte allvarligt hota idén om en grovt talat sammanhållen aristotelisk framställning om retorik.¹¹²

Däremot kan det tyckas som om ovanstående diskussion antyder att Aristoteles framställning till sist måste ses som ett relativt fattigt försök att skapa en känslornas psykologi. Då kan det vara värt att påminna sig om att det har sin plats i ett verk om retorik.¹¹³ Det har också sagts att hans retoriska känsloteori kan kombineras med – eller till och med baseras på – Platons analys av känslorna i *Staten* och *Filebos* (till och med så i högre grad än den teori som presenteras i *Nikomachiska etiken*), men att "Aristotle deserves credit for making it serviceable for the rhetorician's purposes".¹¹⁴ Jag hoppas att jag här ovan har kunnat kasta ljus över något av det dunkel som Aristoteles diskussion har förorsakat och att jag därigenom också har bidragit med ytterligare belägg för en sådan uppfattning.

När Aristoteles beskriver metoder eller tekniker för att väcka känslor förutsätter han eller utgår han alltid från en modell som i varje fall har starka strukturella likheter med en syllogism, en struktur som består av en princip, en beskrivning och en reaktion. Jag menar att en genomförd diskussion om en sådan struktur rimligen borde peka ut likheterna med en syllogism, men ändå helst välja ett namn för den, ett namn som inte allt för starkt för med sig en föreställning om logiska, argumentativa, resonemang och slutsatser. Aristoteles diskussion om entymemet passar ganska väl på denna beskrivning.

111 *Retoriken* 1418a (3.17.8). Wisses påpekande att denna passage uttryckligen gäller argumentatio-delen av ett tal, och därför inte bör ses som generell verkar däremot viktig (Wisse, *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*, 24). Jämför Robert Wardy, "Mighty is the Truth and it Shall Prevail?"; i *Essays on Aristotle's Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1996), 79.

112 Här är jag alltså helt enig med Grimaldi, som menar att det existerar smärre lakuner och självmotsägelser i *Retoriken* (vilka i sin tur kan vara senare inskott eller emendationer), men att texten som helhet ändå är sammanhängande. Se Grimaldi "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric", 32-65. Jämför McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", 64-65.

113 Samma poäng görs i Brinton, "Pathos and the 'Appeal to Emotion': An Aristotelian Analysis", 208.

114 Frede, "Mixed Feelings in Aristotle's *Rhetoric*", 272-275, citatet hämtat från 272. Jämför Striker, "Emotions in context", 288-289.

Litteratur

- Andersen, Øivind. *I retorikkens hage*, 4 utgåvan, Oslo: Universitetsforlaget, 2004.
- Akujärvi, Johanna. ”Inledning” i Aristoteles, *Retoriken*, övers. Johanna Akujärvi, 7-29. Ödåkra: Retorikförlaget, 2012.
- Aristoteles. *Retoriken*. övers. Johanna Akujärvi, Ödåkra: Retorikförlaget, 2012.
- , *On Rhetoric*, red. och övers. George A. Kennedy, 2 utgåvan, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- , *The “Art” of Rhetoric*, övers. John Henry Freese, i Aristotle XXII, The Loeb Classical Library 193, red. Jeffrey Henderson, London: Heinemann, 1926.
- , *Topica*, i Aristotle, *Posterior analytics*. *Topica*, övers. Hugh Tredennick resp. E.S. Forster, i Aristotle II, The Loeb Classical Library 391, red. Jeffrey Henderson, London & Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.
- Bitzer, Lloyd F. ”Aristotle’s Enthymeme Revisited”, i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew, 179-191. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998.
- Braet, Antoine C. ”Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s Rhetoric: A Re-Examination”, *Argumentation* 6 (1992), 307-320.
- Brinton, Alan. ”Pathos and the ‘Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis”, *History of Philosophy Quarterly* 5 (1988), 207-219.
- Burnyeat, M. F. ”Enthymeme: Aristotle on the Rationality of Rhetoric”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 88-115. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996.
- Bybee, Michael D. ”Logic in Rhetoric — and Vice Versa”, *Philosophy & Rhetoric* 26 (1993), 169-190.
- Conley, Thomas. ”The Enthymeme in Perspective”, *Quarterly Journal of Speech*, 70 (1984), 168-187.
- , *Rhetoric in the European tradition*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1990.
- Cooper, John M. ”An Aristotelian Theory of the Emotions”, i *Essays on Aristotle’s Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 238-257. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996.
- , ”Rhetoric, Dialectic, and the Passions”, i *Aristotle. Critical Assessments. Vol IV. Politics, Rhetoric and Aesthetics*, Red. Lloyd P. Gerson, 251-271. London & New York: Routledge, 1999.
- Cope, Edward Meredith. *An Introduction to Aristotle’s Rhetoric. With Analysis Notes and Appendices*, London & Cambridge: MacMillan & Company, 1867.
- Cöster, Henry (1995): ”Retorik mellan logik och metafysik”, *Retorik och samhälle. Minnesrapport från ett nordiskt symposium om ”Retorik i samhällsplanering och offentlighet”* 2-6 december 1991, red. José Luis Ramírez, 27-34, Nordiska institutet för samhällsplanering rapport 1995:2, Nordplan: Stockholm, 1995.
- Duhamel, P. Albert. ”The Function of Rhetoric as Effective Expression”, *Journal of the History of Ideas* 10 (1949), 344-356.
- Eide, Tormod. *Retorisk leksikon*, Oslo: Universitetsforlaget (1990).
- , ”Aristotelian topos and Greek Geometry”, i *Symbolae Osloensis* vol. LXX, red. T. Hägg, 5-21. Oslo: Scandinavian University Press, Universitetsforlaget, 1995.
- Enos, Richard Leo & Lois Peters Agnew. ”Introduction”, i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew, xi-xii. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998.
- Eriksson, Anders. *Traditions as Rhetorical Proof. Pauline Argumentation in 1 Corinthians*, diss. Lund, Stockholm: Coniectanea Biblica, New Testament Series 29, Almqvist & Wiksell International, 1998.
- Fortenbaugh, William W. ”Aristotle’s Rhetoric on Emotions”, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 52 (1970), 40-70.
- , *Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics*, second edition. London: Gerald Duckworth & co., 2002.

- Frede, Dorothea. "Mixed Feelings in Aristotle's Rhetoric", i *Essays on Aristotle's Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 258-285. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996.
- Gabrielsen, Jonas. "Retorisk argumentationsteori i et topisk perspektiv", *Rhetorica Scandinavica* 9 (1999), 30-39.
- , *Topik. Ekskursjoner i retorikkens toposlære*, diss., Åstorp: Retorikforlaget, 2008.
- Gaines, Robert N. "Aristotle's Rhetoric and the Contemporary arts of Discourse", i *Rereading Aristotle's Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Waltzer, 3-23. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000.
- Garver, Eugene. *Aristotle's Rhetoric. An Art of Character*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1994.
- , "The Contemporary Irrelevance of Aristotle's Practical Reason" i *Rereading Aristotle's Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Waltzer, 57-73. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000.
- Green, Lawrence D. "Aristotelian Rhetoric, Dialectic and the Traditions of Αντίστροφος ", *Rhetorica. A Journal of the History of Rhetoric* 8 (1990) 5-27.
- , "Pathos", *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane, 554-569. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Grimaldi, William M. A. "A Note on the Πιστεῖς in Aristotle's Rhetoric, 1354–1356", *The American Journal of Philology* 78 (1957), 188–192.
- , *Aristotle Rhetoric I. A Commentary*, New York: Fordham University Press, 1980.
- , *Aristotle Rhetoric II. A Commentary*, New York: Fordham University Press, 1989.
- , "Rhetoric and the Philosophy of Aristotle" *The Classical Journal* 53 (1958), 371–375.
- , "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric", i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew, 15-159. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998.
- Gross, Alan G. & Dascal, Marcelo. "The Conceptual Unity of Aristotle's Rhetoric", *Philosophy and Rhetoric* 34 (2001), 275–291.
- Hendricksen, G.L. "The Origin and Meaning of the Ancient Characters of Style", *American Journal of Philology* 26 (1905), 249–290 & 376.
- Jasinski, James. *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2001.
- Johnstone, Christopher Lyle. "An Aristotelian Trilogy: Ethics, Rhetoric, Politics, and the Search for Moral Truth", *Philosophy and Rhetoric* 13 (1980), 1-24.
- , "Enthymeme", *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane, 247-250. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kennedy, George A. ["Commentary"], i *Aristotle, On Rhetoric*, red. och övers. George A. Kennedy, 2 utgåvan, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Kinneavy, James. "William Grimaldi – Reinterpreting Aristotle", i *Landmark Essays on Aristotelian Rhetoric*, red. Richard Leo Enos & Lois Peters Agnew, 161-175. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1998.
- Kjeldsen, Jens E. "Billeders retorik", i *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klujeff & Hanne Roer, 161–196. København: Hans Reitzels, 2006.
- Knape, Joachim. "Rhetorisches Pathosbegriff und literarische Pathosnarrative", i *Pathos. Zur Geschichte einer problematischen Kategorie*, red. Cornelia Zumbusch, 25-44. Berlin: Akademie Verlag, 2010.
- Kock, Christian. *Ordets magt. Retorisk tænkning der holder. 1. Før 1900*, Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2012.
- Kraus, Manfred. "Enthymem", i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* band 2, red. Gert Ueding, spalt 1197–1222. Tübingen, Darmstadt: Niemeyer, 2001.
- , "Pathos", i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* band 6, red. Gert Ueding, spalt 689–701. Tübingen, Darmstadt: Niemeyer, 2003.
- Larsson, Hans. "Aristoteles contra Platon", *Athena. Bilder ur den hellenska kulturvärlden*, 215-237, Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1917.

- Lienhard, Joseph. T. "A Note on the Meaning of Πιστεῖς in Aristotle's Rhetoric", *The American Journal of philology* 87 (1966), 446–454.
- Lunsford, Andrea A. & Ede, Lisa. "Om distinktioner mellan klassisk och modern retorik", *Rhetorica Scandinavica* nr. 68 (2014), 15-30.
- Madden, Edward H. "The Enthymeme. Crossroads of Logic, Rhetoric and Metaphysics", *The Philosophical Review* 61 (1952), 368–376.
- McAdon, Brad. "Rhetoric is a Counterpart of Dialectic", *Philosophy and Rhetoric* 34 (2001), 113–150.
- , "Probabilities, Signs, Necessary Signs, Idia, and Topoi: The Confusing Discussion of Materials for Enthymemes in the Rhetoric", *Philosophy and Rhetoric* 36 (2003), 223-247.
- McBurney, J.H., "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", *Speech Monographs* 3 (1936), 49-74.
- Miller, Arthur B. & John D. Bee. "Enthymeme: Body and soul", *Philosophy & Rhetoric* 5 (1972), 201-214.
- Mirhady, David C. "Aristotle's Enthymeme, thymos and Plato", i *Influences on Peripatetic Rhetoric: Essays in Honor of William W. Fortenbaugh*, Philosophia Antiqua, Volume 105, 53-64. Boston, M.A.: Brill Academic Publishers, 2007.
- Newmark, Catherine. *Passion – Affekt – Gefühl. Philosophische Theorien der Emotionen Zwischen Aristoteles und Kant* [Paradeigmata, Bd. 29], Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2008.
- Nussbaum, Martha Craven. "Aristotle on Emotions and Rational Persuasion", i *Essays on Aristotle's Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 303-323. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996.
- Oele, Marjolein. "Heidegger's Reading of Aristotle's Concept of Pathos", i *Philosophy*, Paper 18. SF, Cal.: University of San Fransisco, 2012. <http://repository.usfca.edu/phil/18> (nedladdat 2014.05.14).
- Perelman, Chaïm. *Retorikens imperium*, övers. Mats Rosengren. Ödåkra, Retorikförlaget, 2013.
- Perelman, Chaïm & Lucie Olbrechts Tyteca. *The new rhetoric: A treatise on argumentation*, övers J. Wilkinson & P. Weaver. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1969.
- Quandahl, Ellen. "Aristotle's Rhetoric. Reinterpreting Invention", *Rhetoric Review* 4 (1986), 128–137.
- Ramirez, José Luis. *Skapande mening 1. En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*, avhandling 13:2, diss., Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering, 1995.
- Raphael, Sally. "Rhetoric, Dialectic, and Syllogistic Argument: Aristotle's Position in Rhetoric I-II", i *Aristotle. Critical Assessments. Vol IV. Politics, Rhetoric and Aesthetics*, red. Lloyd P. Gerson, 238-250. London & New York: Routledge, 1999.
- Rubinelli, Sara. *Ars topica: the classical technique of constructing arguments from Aristotle to Cicero*, introduction by David S. Levene, Argumentation library 15. Dordrecht: Springer, 2009.
- Schütrumpf, Eckart. "Non-Logical Means of Persuasion in Aristotle's Rhetoric and Cicero's De Oratore", i *Peripatetic Rhetoric after Aristotle*, Rutgers University studies in classical humanities 6, red. William W. Fortenbaugh & David C. Mirhady, 95-110. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994.
- Sigrell, Anders. *Att övertyga mellan raderna – en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*, diss., 2 utgåvan. Åstorp: Retorikförlaget, 2001.
- Slomkowski, Paul. *Aristotle's Topics*, Philosophia antiqua 74. Leiden: Brill, 1997.
- Solmsen, Friedrich. "Aristotle and Cicero on the Orator's playing upon the Feelings", *Classical Philology* 33 (1938), 390-404.
- , "The Aristotelian Tradition in Ancient Rhetoric", *The American Journal of Philology* 62 (1941), 35–50 och 169–190.
- Striker, Gisela. "Emotions in context", i *Essays on Aristotle's Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 286-302. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1996.
- Toulmin, Stephen E. *The Uses of Argument*, 2 utgåvan. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Walker, Jeffrey. "The Body of Persuasion. A Theory of the Enthymeme", *College English* 56 (1994), 46–65.
- , "Pathos and Katharsis in 'Aristotelian' Rhetoric: Some implications", i *Rereading Aristotle's Rhetoric*, red. Alan G. Gross & Arthur E. Waltzer, 74-92. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000.
- Wardy, Robert. "Mighty is the Truth and it Shall Prevail?", i *Essays on Aristotle's Rhetoric*, red. Amélie Oksenberg Rorty, 56-87. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1996.
- Wisse, Jakob. *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*. Amsterdam: Adolph M. Hackert Publisher, 1989.
- Wolrath Söderberg, Maria. "Aristoteles Enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer", *Rhetorica Scandinavica* nr 53 (2010), 36-66.
- , *Topos som meningsskapare. Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, Örebro Studies in Rhetoric 7, Södertörn Doctoral Dissertations 70, diss. Örebro. Ödåkra: Retorikförlaget, 2012.